

Lenti István¹⁶⁴: Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kastély- és kúria parkok napjainkban

A mi lelkünk nem veszhet ki ebből a tájból! Rendelkezünk érzelmi tartalékkal, mely a realitás emelkedőin át elvisz a csodához. Nálunk, Szabolcs-Szatmár-Beregben szép a tavasz, forró a nyár, az ősz pompás, és roppant hideg a tél. Hogy valóban meglássuk a szépet, a jót, az értéket, nekünk is hasonlóvá kell lennünk. Bár ez így önnönmagában mind csak frázis, ám, ha a bólogató kökörtseinek, a kéklő kökény, a vöröslő vadkörtefa és a tűzpiros galagonya színei számunkra örömet jelentenek, akkor mi vagyunk a szépek és jószágosak. S tudják, hogy érzéseinken keresztül látjuk meg a szépséget? E nélkül mindössze csak egy szín, csak egy forma, csak egy röpke elmúlás az egész!

Idelátogató, bizton van önben érzés akkor, ha képes arra, hogy egymástól nagyon távoli dolgokat, színt és formát összeillőnek lásson. Lényegében nem pusztán a szín és a forma iránt, hanem valami iránt, aminek tudata alatt leképezett színe, formája, harmóniája felkelti, előcsalogatja önben az érzést, a természetnek, mint valódi csodának hatását.

A megye tájainak bebarangolása, az erdőkön, mezőkön keresztül-kasul történt, olykor önfelelt bolyongásainkat akkor még nem zavarta meg, nem rémítette az a riasztó figyelmeztetés, mely szerint mindez a csoda elenyészhet, tönkremehet! Szörnyű veszélyek intelmei zúdulnak a felelőtlen, mohó, visszafordíthatatlan kárt okozó ember felé, aki gyakorlatilag észre sem akarja venni! Pedig veszendőben vannak Szabolcs-Szatmár-Bereg megye épített és természeti csodái, a földek, vizek, növények, állatok, kastélyok, kúriás és több száz éves parkjaik. Veszélyben a táj, az élettér, így az emberi biztonság, az otthonosság.

Ma még élénk tárja gyönyörűbbnél gyönyörűbb színeit, formáit, hamisíthatatlan „műremekeit”, a fű zöldjét, az ég kékjét, a porszemeket, a természetnek az emberi alkotás e szeletére ragyogó csillagokat, igen gazdag változatosságban. Mindezt a természeti és művi csodát belakják az élet szereplői, amelyek mozgalmassá, hangulatossá, tartalmassá teszik életterünket.

Talán megfogalmazhatjuk azt a közös emberi óhajt, reményt, hogy ezt a teremtői ajándékot nem veszíthetjük el, az idők végezetéig megtartjuk, s élvezhetjük annak minden jószágát! Remélem, hogy a táj emberei valóban sokáig fürödhetnek még a nyári éjjelek harmatában, az égi áldások boldogító, megtisztító, finoman leereszkedő ölelésében, mely lemossa róluk a gondolati, cselekedeti szennyet, szomorúságot, fájdalmat, s netán az elkövetett bűnt is.

Bátran bizonygatom, bennőnket szeretnek, kedvelnek a növények az erdők, parkok hisz' kóborló útjainkon minduntalan végig kísérenk. Legyenek ők természetadottak, emberi gondolattal, kézzel ültetettek, ők mindig velünk vannak, életünk kísérő társai. Igaz, mi is igyekszünk gyámkodni felettük, gyámolítani őket, értük lenni, érezni, de mindig kiderül, hogy ebbéli tevékenységünk szinte érzéstelen furcsa rommá zuhan össze, hisz oly' jelentéktelenek vagyunk méltóságukhoz. De társak vagyunk!

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében léteznek olyan - ember alkotta, formálta - parkok, amelyek fáinak élete több évszázadra visszanyúlik. Így az általuk fenntartott kúria-, vagy kastélyparkok is történelmi időket éltek át, s bizonyítják a magyar sorsot. Nagyon lassan múltatták az időt, voltak csemeték sihederek, javakorabeliek, s lettek öregedők, talán vének azok a fák, amelyek közös összefogással megalkották a parkokat.

Az ember álmodta, formálta - olykor gondozta - parkok igencsak beszédes képei a múltnak, s határozottan sugallják, hangsúlyozzák felénk életük historikus töltetét. Mindez megnyilvánul abban, hogy a parkok fejlődésük során több megközelítésből is bizonyítják növényi alkotók tulajdonságait, a természettel alkotott viszonyukat, harmóniájukat. Eredetüket, a fajtörténetben megtett útjaikat, s mindezt - több évszázad életút után - csodás forma- és tartalom-együttesben, a mindenkori korok emberének ízlésvilágát dokumentálva, jelenítik meg előttünk. A parkalkotók egyéni fejlődésük folyamán - főbb jellemzőikben - reprodukálják fajuk történetét, viszonyulásukat a teremtő

¹⁶⁴ Nyíregyházi Főiskola. lentiistvan@gmail.com

környezethez, s történeti jellegük a beérett, kiteljesedett, felnőtt növények életében is érvényesülnek, manifesztálódnak.

A nagytáj parkjai kimondottan-kimondhatatlanul, csak a szorosabb környezettel történő tartós viszonzhatásban, kölcsönösségben válnak élő, dinamikus közösségi komplexé. E parkok kisugárzását, "mondanivalóját", esztétikai tartalmát, varázsát sok-sok tényező formálja, befolyásolja. Úgy a megteremtő ember, mint a klimatikus, edafikus behatások (pl. eső, fény, hőmérséklet, szél, villámások, talaj, stb.) nyomot hagynak mindenkori megjelenésükön. A parkok alakja, esztétikuma, lényegi valója nemcsak az alkotó növényi fajoknak az együttes kifejezője, hanem egyedi életüknek, sorsuknak közösen nyújtott sorskifejezője, intelmi üzenete.

Szabolcs-Szatmár-Bereg parkjai igen gyakran voltak különféle - többé-kevésbé ismert - események helyszínei. Emberek, ember csoportok emlékei fűződnek, kapcsolódnak hozzájuk. A regék, mondák, elbeszélések, hiteles kordokumentumok, a nép világa őrzi, alakítja, formálja történetüket. Gyakran neves emberek, nevezetes hősök, történelmi személyiségek emléke kapcsolódik egy-egy parkhoz. Az egyes parkokhoz csatolt históriák átolvasásakor nem a történelmi hitelesség, inkább talán a kultúr-megnyilvánulás érdekességét tartottuk - mint szerzők - szem előtt. A parkokról szóló történetek, mesés elbeszélések igencsak hajlékony vonalként követik, kísérik a világnézetben és a társadalomban végbemenő átalakulásokat, változásokat. Mondhatnánk, hogy parkjainkon át betekintheünk egy-egy kultúrkor fortyogó bugyraiba, mélyére. E históriákban sok a valószínűsítés, de olykor az "Idő" is csaknem törvényen kívülre helyeződik. Nagyon ritka eset az a tény, hogy a példalozások megfelelnek a valóságnak, bár ez teszi érdekessé, izgalmassá történetüket.

A parkok, s növényeik rendkívül hálás, szeretett festészeti, képrögzítési, filmezési "motívumok". A természet soha elő nem forduló vázai, gyűjtőhelyei a parkok. A világot átjárják alkotó elemeik, máskor szinte láthatatlanul "közlekednek" világrészek, óceánokon keresztül ők. Ember ezért (is) húzd le bocskorod, ha belépsz egy parkba, tiszteld, óvd, s úgy tipegj, tedd le talpadat, hogyha majd, talán, a növények lépnek föléd, ők is visszasimogassanak!

Parkjaink növényei megbocsájtó kifejezői lehetnek vágyainknak, olykor erőnknek, máskor gyöngeségünknek, hisz' diskurálni lehet a növények nyelvén az ifjúságról, a hősiességről, dicsőségről, velük együtt álmodozhatunk, elmélázhatunk, segítségükkel felszabadíthatjuk lelki nyomorúságunkat, de letörtségünket, szomorúságunkat, kiábrándultságunkat, betegségünket, tragédiánkat is.

Micsoda kiapadhatatlan pompát, színjátékot, forma- és alakgazdagságot röpítenek felénk ezek a szövetséget alkotott növények, parkformációba tömörülten! Jelképei, nem, több, hírvivői a szakadatlan megújulásnak, a kigyúló, sarjadó életnek, a nagy természetben meglévő, uralkodó ritmikának, s rendnek. A parkok láthatatlan "mozgása", viszonylagos helyhez kötöttségük, örökkévalóságuk, sugározzák az állhatatosságot, a magabiztosságot és a biztonságot. A park fái leterítik a földre árnyaikat, körülölelik a teret, befogadják a bebocsájtásra várakozókat. Hatalmas csend, óriási nyugalom terül ránk, emberekre, ezekről a matuzsálemi parkfákból, bölcs, szelíd óriásokról!

Az "Idő" vasfoga, könyörtelensége olykor hihetetlen erőpróbára kényszeríti a parkok növényi alkotóit. Fáik néha súlyos vereséget szenvednek, máskor, mint az ütközetből visszatérők, félelmetesek, különösen akkor, ha üszkös ágkarjaikat felénk lendítik. Figyelő antennaként merednek csonkjai, mozdulatlanul néznek farkasszemet a látogató emberrel. Rettenetese, mint a megbabonázó ígézet, mint a kimondatlan átok, mely mozdulatlaná tette több évszázados életüket.

Szabolcs-Szatmár-Bereg parkjai - *az alkotó ember akaratából, igényességéből* - a megye talán legszebb helyeire lettek építve. Uralják, karakterizálják, ékítik a tájat. Honos, idegen tájokról bekerült növényfajok nagy találkozóhelyei a parkok, ahol békében, szabadon élnek egymás mellett. A honi és külhoni táj betömörítve, sűrítve, mesterségesen keverve jelenik meg bennük. A parkok agg fainak jelleme, méltósága éppúgy hozzátartozik e megye valós arculatához, mint azok a históriák, amelyeket a nép körjük, beljük szőtt.

Azt gondoljuk, nincs ma ebben a keleti határszegletben szebb, élvezetesebb, lenyűgözőbb idegenforgalmi, turisztikai program, mint felkeresni, meglátogatni ezeket a "történelmi" korú parkokat, megcsodálni a méltósággal élő, pompázó öreg fákat, s elmélkedni azokon a hozzájuk kapcsolódó népi történeteken, amelyek olykor a mesevilágba helyezik az ember alkotta természeti csodákat.

A Paradicsomból történt kiűzetésünk óta különös odafigyeléssel, nosztalgiával voltak, viseltettek a kertek, parkok iránt az emberek. A felvilágosodás magyar társadalmának gazdag földbirtokosai - követve a világi életvitelt, a beszűrődő gondolatokat, az építészetet, művészeti irányzatokat, a parképítés szükségességét - a táj egy-egy kiemelkedő helyzetű, szépséggel megáldott pontjára kastélyokat, kúriákat, monostorokat emeltek. Ezek környezetét igyekeztek - *a kor kihívásának illően* - szépíteni, csinosítani, olykor hivalkodóvá tenni. E táj nagyurai is hasonlóan cselekedtek.

A ránk maradt műemlék épületek környezetéből következtethetünk, hogy eleink először a mértani úm. "franciakertek", vagy barokk díszkertek, parkok felé vetették tekintetüket. Miután a parkok és kertek a "nyugalom helyét" jelentik, - *európai, mi magyar emberek, talán kifejezőbben szeretjük jelezni, hangsúlyozni* - a természet által biztosított hatalmunkat. Ezt eleink érzékeltették a francia kertek megalkotásával, a szigorú, geometrikus formára nyírt sövényekkel, a szabályos, mértani alakzatban elhelyezett, rendezett fákkal, facsoportokkal. A "kompozícióval" elért hatások, az így kialakított kertek, parkok műtárgyai feltűnőek, hivalkodók voltak, s gazdájának vagyoni háttérére irányították a figyelmet.

A XVIII. század második felében az ember hadat üzent a "mértani szabályosságnak", a matematikai precizitásnak. Mindezt tette a romantika nevében. Az ősi természet szinte alig érintett vadsága, bujasága, az ösztönös, természet adta érzés, érzelm iránti vágy oly hevesen vert az emberben, hogy tartalmi és formai változásokat kényszerített cselekedetében, s megszületett az új stílus, az "angolkert". E kertekben, parkokban felborult a szabályosság, az utak szabadon kacskaringóztak, a növényeket már nem ültették "szabályosan", minden a valós természetesség példáját követte. Ránk, ma élő megyénkbeliekre e divat kertjei maradtak többségükben.

Szerzőnek, s mint társszerzőnek - *szerzőtársaimmal együtt gondolkodva* - azt a célt fogalmaztuk meg, hogy betekintünk abba a világba, amely átível több, mint két évszázadon át, s a parkokba behelyezett növényvilággal, azok tartalmi és formai elrendezésével, esztétikai kisugárzásával, mint közvetítővel, mit üzeni felénk, s hogyan "fordítja" le számunkra az itt élt magyar ember lelki és vagyoni gazdagságát, szépérzékét, táji szeretetét.

Napjainkban az ember már megkeresi, számba veszi az épített értékeket, amelyek megmaradtak e megyében a zivataros, viszontagságos idők után és rekonstruálja, felújítja azokat (Agárdy 1995). Akaratlanul merül fel a kérdés: mi van, s lesz a kastélyok, kúriák körüli, ember építette parkokkal, kertekkel? Valaha az épületet beleillesztették egy növényi (közvetve állatvilági) környezetbe, s így adta csodálatos valóságképét a kastély vagy a kúria. Ma is célszerű együtt gondolni a műemlék épületek felújítását a parkok, kertek "újraépítésével", mert a szépség kiteljesedését csak együtt képesek felénk, ma élő ember felé nyújtani.

A nyilvántartott 55 kastély és kúria parkjainak több mint fele az enyészete Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Az épületek többségét lebontották, parkjait szétszították telkek formájában, házhelyül. Nevezetes kastély- és kúria parkjainkért a szűk szakmai társadalom aggódva, egyesek esetében bizakodással figyel, de sorsukért a féltés minden lélekben ott lakozik. Közszerelő, muzeológusok, szakmabeliek, magánemberek segítettek önzetlenül a történetek megfogalmazásában, az adatok pontosításában. Köszönet illeti őket!

Ezek a parkok, az őket „felépítő” növényekkel, különös helyet foglalnak el történelmünkben, de életünkben is. Egyes fák tekintélyes korukkal, termetükkel megelőzték, olykor túléltek magát a teremtő, esendő embert. Talán az örökkévalóság képviselői lennének e parkok? Talán emberfeletti

erőket hordoznak magukban a famatuzsálemek egyes példányai? Lehetnek az ember eszményített jelképei? Igen, minden adottságuk létezik e megfogalmazásokhoz!

Elpusztulhatnak a fák, cserjék és lágyszárú növények, de együttesük a parkok élettartamát több évszázadon át örökítik, szolgálják az embert, az alkotót ma és a jövőben is. A nagy kérdés: milyen minőségben? Különös tisztelet övezi a hatalmas, koros fákat (a „Rákóczi-fát”, a cégénydányádi platánokat, a Ricsikai-erdő méltóságos tulipánfáját, s még sorolhatnám), amelyeket keletkeztenek, ápolják, majd a sorsukra hagyják, mert túlélnek bennünket. Az emberek kapcsolatát a parkokhoz, nemes fáikhoz az elmúlt évszázadokban – *természetesen* – az adott éra természet- és világnézete determinálta. E parkok, fák tiszteletét, megbecsülését törvénnyel kiirtani képtelenség, azt az emberi lélek, szeretet, gondviselés hordozza, igaz ennek megnyilvánulási formái általában az adott kor körülményeihez idomulnak (Lenti /szerk./ 2013).

Az idők távlatából felsejlik, hogy a történelmi múlt kiváló személyiségeihez (is) idomították e közmegebecsülésnek tisztelettel kijáró, feltűnően koros famatuzsálemeket, melyek parkjaink karakterisztikus „mondanivalóját” képesek sugallni. Bizonyítva ezzel az ember, a park, a jeles fa mondákban megörökített történetét, s a hagyományozott továbbélést, fennmaradást, még a mesékben, mondákban is.

Neves, nevezetes parkjaink szorosan hozzátartoznak mind jobban szegényedő táji, természeti környezetünkhöz, mint ahogyan elképzelhetetlen létünk, magyar valóságunk fennmaradásuk nélkül, mint nemzeti ereklyéink nélkül. A szakemberek – *nemcsak szűkebb honunkban, de szerte a világban* - mindig „lekésve”, előzetesen már sok-sok kárt okozva szembesülnek azzal a rideg ténnyel, hogy a tájalkotó ember egy érdekes lény, önzése, lelke van, utat talál a természethez, azt bánthatja, felélheti, megrongálhatja, de képes vele harmonikus életre is. Az anyagi valóság ezt az emberi tulajdonságot gyakran elnyomja, háttérbe helyezi, s eredménye a természet, a parkok, az egyes növények pusztítása.

És végül...! Ha érdekel valakit az a természeti kép, a fennmaradt kúria- és kastélyparkok képe, amelyek még fellelhetők Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, tegyen látogatást bennük, csodálja őket, s vigye a természet üzenetét: mi parkok még vagyunk mostoha környezetünkben, koptat az idő foga, várunk az ember, a gondviselő segítségére. Ma csendes a beletörődésük, talán elfojtott sóhajjal, nyögéssel veszik tudomásul a mind erősebb félelmet. Képtelenek kiáltani, még összefogás mellett sincs erejük, de képtelenek is rá. Pedig az irgalmatlan égzengés lenne!

A magukra hagyott kúria- és kastélyparkok, bennük az öreg fákkal, azok lelki és megjelenési formájukkal, csaknem emberek. Rögzítem a tényt: mily kevesen vannak! Gondviselők, jogosultak, vigyázatok rájuk! Emberek hát kíméljétek őket! Ha kirándultok, kíváncsiskodtok, arra jártok, tegyetek egy lépést feléjük! Hagyjátok békében őket, gyilokszerszámaikat ejtsétek a földre, megsüvegelve köszöntsétek a parkot és lakóit.

A parkok, kertek alaposabb megismerésével, a ránk maradt írott, rajzolt, festett, fényképezett anyagok áttanulmányozásával valós képet (tervet) fogalmazhatunk meg rekonstrukcióik számbavételéhez, s remélt felújításukhoz, esetleg újraépítéseikhez. Ugyanis a ma embere a természet bejárása során, mint turista (is) szívesen elidőz, talán hosszabb időt eltölt, megpihen a szakszerűen felújított épületekben és a környezetét ékítő, pihenésre, felüdülésre alkalmas parkokban, kertekben. Természetesen, nem elfeledve, hogy ezek az alkotások a nemzeti vagyunk, büszkeségünk részét is képezik.

Felhasznált irodalom:

Agárdy S. (1995): Megmentésért kiált a papi kastélypark. A Természetismeret Tanács kiadvány, Tornyospálca.

Lenti I. /szerk./ (2013): Kastély- és kúriaparkok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza (ISBN 978 963 08 6254 7

Szóró Ilona¹⁶⁵: Az agráregyesületek szerepe a nők közösségi életében

Absztrakt: A 20. század első felében a nagykiterjedésű agrárvidékeken a tradicionális társadalmi szokásoknak megfelelően a nők tevékenységének keretét elsősorban a család körüli feladatok, a háztartás ellátása és a saját gazdaságban végzett munka jelentette. Társadalmi helyzetüket, a helyi közösségben elfoglalt helyüket alapvetően családi kapcsolataik határozták meg. Autonóm közéleti fellépésre, nyilvános szereplésre, civil aktivitásra csak meglehetősen korlátozott lehetőség kínálkozott. Az egyik olyan közösségi teret, ahol a nők részben kilépve a családi keretek közül, önállóan is megmutatkozhattak, közéleti tevékenységet folytathattak, tanulhattak, szórakozhattak – a helyi agráregyesületek, elsősorban az olvasókörök jelentették. Kezdetben az egyesületek tagságát férfiak alkották, a nők ide is csak családtagként kerülhettek be. Azonban már ez a helyzet is lehetőséget nyújtott az otthoninál szélesebb körben való megjelenésre, különböző társadalmi és kulturális programokon való részvételre, az önálló tájékozódásra és kapcsolatépítésre. Számos egyesületben hoztak létre külön asszonycsoportot, amely az olvasókör keretei között, de önálló vezetéssel működött, és saját programokat szervezett. A 20. század közepére fokozatos szemléletváltásra került sor, és a nők közösségi aktivitása az agrártársadalomban is egyre inkább elfogadottá vált. A II. világháborút követő években meginduló demokratizálódás és a nők körében is határozottabban megfogalmazódó igény nyomán szélesebb lehetőségek nyíltak az önálló társadalmi reprezentációra. A közösségi élet elsődleges színterét továbbra is a helyi egyesületek jelentették. Ebben az időszakban már teljes jogú tagként szerepeltek, és sok helyen az egyesületek vezetőségébe is bekerültek. Mindez elősegítette, hogy a nők nagyobb tapasztalattal lépjenek ki a közéleti tevékenység, az állampolgári jogérvényesítés, a munkavállalás, a tanulás vagy a szabadidő eltöltés még szélesebb közösségi tereire.

Egyesületi élet, társadalmi feladatok

A 20. század első felében Magyarországon, különösen a vidéki kistelepüléseken a nők számára a férfiakénál sokkal korlátozottabb lehetőségek álltak rendelkezésre a közéleti tevékenység, a munkavállalás vagy a továbbtanulás terén. A patriarchális tradíciók, illetve a gazdaságban és a háztartásban végzett egész napos munka, nemigen tette lehetővé a szélesebb körű közösségi feladatvállalást, a kistelepülések és a tanyavidék beszűkült közösségi terei és szegényes kulturális kínálata eleve kevés lehetőséget biztosított a nyilvános szereplésre, az igényes művelődésre, szórakozásra, családtól független önálló társadalmi reprezentációra. A magyar paraszti társadalomban meghatározó szerepük volt a tradicionális értékeknek, a hagyományos családi kereteknek. A férfiak és a nők általában külön szférákban mozogtak, más-más kulturális normák és társadalmi elvárások vonatkoztak rájuk. A nők feladatai elsősorban a családot közvetlenül érintő dolgokhoz kapcsolódtak. A szélesebb környezettel való interakciókban, a közösségi tereken a férfiak játszották a meghatározó szerepet [1].

A nagykiterjedésű agrárvidékeken élő nőknek főként a helyi civil szervezetek, köztük elsősorban az olvasókörök biztosítottak lehetőséget, hogy a családi keretek közül kilépve bekapcsolódjanak egy nagyobb közösség életébe, aktív társadalmi tevékenységet folytassanak, tanuljanak, művelődjenek, szórakozzanak. Elsajátítsák azokat az ismereteket és készségeket, melyek megalapozzák a társadalmi véleménynyilvánítást, az állampolgári jogok érvényesítését, az élet különböző területén való helytállást. Az egyesületek ismerős, otthonos közegében könnyen eligazodtak, magabiztosabban érezhették magukat, így inkább vállalkoztak olyan szerepek kipróbálására, melyek a családban betöltött helyhez képest komolyabb kihívást jelentettek. A lányok, asszonyok körében fokozatosan erősödött az igény, a törekvés, hogy egyenjogú résztvevőként jelenjenek meg a szélesebb társadalmi

¹⁶⁵ Könyvtárellátó Nonprofit Kft. szoro.ilona@kello.hu

nyilvánosság előtt is, ugyanakkor az olvasókörök nyújtotta lehetőségek nagymértékben fejlesztették azokat a készségeket, melyek később elősegítették az önálló boldogulást [2].

Az egyesületek természetesen a helyi társadalmi viszonyokat tükrözték, a közösség által elfogadott normák szerint szerveződtek. Így kezdetben az olvasókörök tagságát is döntő többségében férfiak alkották. A nők rendszerint nem teljes jogú tagként, hanem csak, mint családtag, „vendég” vagy „pártoló tag” vettek részt a szervezet életében. Ez a korlátozás alapvetően a paraszti társadalom patriarchális szemléletéből eredt, de a 20. század első felében a nők országos szinten, állampolgári jogaik érvényesítése terén is hátrányos helyzetben voltak a férfiakhoz képest. Az általános közfelfogás szerint a nők elsődleges feladata a családi szerepvállalás. A nyilvánosság előtt pedig főként különböző nőkhöz köthető területeken (életmód, divat, gyermeknevelés), illetve nőegyletek és szakmai szervezetek keretei között jelentek meg. A teljes jogú tagság hiánya elsősorban a szavazati jogtól, a tisztségviseléstől, az egyesületi döntésekben való közvetlen részvételtől fosztotta meg a nőket. Az egyesületek köré szerveződő társaséletbe viszont családtagként is bekapcsolódhattak. Közreműködhettek a körü rendezvényeken, igénybe vehették az egyesület szolgáltatásait, használhatták a könyvtárat, részt vehettek a különböző tanfolyamokon, kulturális programokon [3].

Az olvasókörök többségénél egyébként az alapszabály nem tiltotta a nők felvételét, ez csak néhány régi, 19. századi alapítású szervezetnél fordult elő. A gyakorlat azonban általában az volt, hogy a nők és a 24 év alatti fiatalok inkább csak pártoló tagok lehettek. A II. világháborúig csak ritkán került sor arra, hogy egy nő teljes jogú tagként a felvételét kérje valamelyik olvasókörbe. Az asszonyok, lányok társadalmi presztízsét még a 20. század közepén is alapvetően a családi kapcsolataik, az apa, a férj közösségben elfoglalt helye határozta meg. Így mindenki természetesnek tartotta, hogy a nők elsősorban családtagként jelen az egyesületi életben, a rendezvényeken. A gazdaság, a háztartás és a gyermeknevelés kötelezettségei által szűkre szabott szabadidő nem is igen tette lehetővé, hogy hosszabb időt töltsenek az olvasókörben, a hírekről tájékozódva, a helyi közügyeket megvitatva. Az önálló tagként belépő néhány nő nem elsősorban a gazdafeleségek közül került ki. Jellemzően inkább az adott környéken élő polgári foglalkozású nők (tanítónő, boltos), illetve az önálló birtokkal rendelkező özvegy gazdaasszonyok kérték a tagfelvételüket [4].

A gondolkodásmód fokozatos változásával és a nők szerepének felértékelődésével azonban az egyesületeken belül igyekeztek bővíteni a lányok, asszonyok számára kínálkozó lehetőségeket. Olyan megoldásokat kerestek, ahol a szokások, hagyományok megőrzése mellett, a nők bizonyos mértékű önállóságot is élvezhettek. Számos helyen, az olvasókörön belül külön asszonycsoportot hoztak létre. Ez a szerveződés az egyesület részét képezte, de saját vezetőséggel rendelkezett, saját programokat szervezhetett, és egyes területeken, főleg a hagyományos női szerepekhez kapcsolódó tevékenységi körben (gyermek rendezvények szociális tevékenység) önálló feladatokat látott el. Az asszonycsoport vezetője rendszerint az egyesület elnökének felesége volt. Szervezetük révén a nők javaslatokkal, kezdeményezésekkel kereshették meg az egyesület vezetését, véleményt nyilváníthattak a közösség ügyeiben, részt vehettek az általuk végzett, rájuk bízott tevékenységgel kapcsolatos döntésekben. Az éves közgyűléseken azonban továbbra sem rendelkeztek egyéni szavazati joggal [5].

A 16–24 éves lányok számára egy másik lehetőség kínálkozott. Sok helyen, az olvasókörök keretében külön ifjúsági csoportot hoztak létre. A csoport nagyfokú önállósággal működött, saját vezetőséget választhatott magának, és szabadon állíthatta össze a programját. A fiatalok, az általuk tartott műsoros estek, egyéb rendezvények révén önálló bevételre tettek szert, amelynek egyik felét az egyesületi székház és felszerelés használatáért átadták az olvasókörnek, a másik felét viszont az ifjúsági egyesület céljaira szabadon felhasználhatták. A felnőtt egyesület természetesen ellenőrizte az ifjúsági csoport tevékenységét, külön kijelölve erre a vezetőség egy tagját. Ugyanakkor azonban az ifjúsági elnök is az egyesület tisztségviselői közé számított és állandó résztvevője volt a vezetőségi gyűléseknek. Egyes helyeken előfordult, hogy az eredetileg az olvasókör keretében megalakult ifjúsági egyesület külön költözött, a falusi, tanyai iskolában kapott helyet, és a tanító felügyeletével, patronálásával működött [6].

Az ifjúsági egyesületeknél természetes volt a koedukáció. A lányok a fiúkkal azonos feltételek mellett lehettek tagok, és az egyesületi életben azonos jogokkal rendelkeztek. Bizonyos fajta hátrány az ő esetükben is jelentkezett, kevésbé formális, inkább szemléleti módon, hiszen a tradicionális nemi

szerepek karakteres szétválása a kamaszkorra már megtörtént. Más szocializációs hatások érték a lányokat, és más társadalmi elvárásokkal találkoztak. A koedukált közeg, a közös tevékenység, az együtt megtervezett és megszervezett program azonban az ifjúsági egyesületekben enyhítően hatott a nemek közötti különbségekre [7].

A II. világháborút követően a széleskörű demokratizálódás, az állampolgári jogok területén bekövetkező jelentős mértékű változások és a közszemlélet fokozatos átalakulása nagy hatást gyakorolt a vidéki agrártársadalomra is. A világháború alatt, majd az azt követő évek során a korábbiakhoz képest jelentős mértékben megnőtt a nők gazdasági és közéleti szerepe, mobilitása, társadalmi és kulturális aktivitása. Az újonnan megalkotott törvények teljes egyenjogúságot biztosítottak számukra az élet minden területén. A gyakorlatban azonban ezek a változások csak lassan, esetenként ellentmondásosan, és a vidéki, falusi közeget tekintve a nagyvárosokhoz képest csak bizonyos fáziskéséssel érvényesültek. A megváltozott jogi és politikai környezetben az agrártársadalom egyesületeinek életében is komoly változások történtek. Ahol a korábbi alapszabályok korlátozták a nők felvételét teljes jogú tagként, ott sorra módosították ezeket a paragrafusokat. Megváltozott a döntő többségében férfiakból álló tagság véleménye, magatartása is, és nemi hovatartozás alapján már senki tagfelvételi kérelmét nem utasították el. Ezzel, megnyílt a lehetőség, hogy a nők is nagyobb számban kerüljenek be az agráregyesületekbe, „rendes tagként” [8]. A vidéki olvasóköri női tagjainak száma azonban csak lassan emelkedett. Az idősebb generáció tagjai ritkán éltek ezzel a lehetőséggel. Természetesnek tartották a korábbi szokásokat, a családban és a közösségi életben egyaránt jelenlévő tradicionális szemléletet. Az önálló tagsági státusz hiánya nem zárta ki őket a közösségi életből, az egyesületek által biztosított lehetőségekből. Ugyanakkor már régen megtanulták, hogy hogyan érvényesítsék törekvéseiket az ismerős közeg, a személyes kapcsolatok biztosította informális csatornák segítségével. A számukra fontos kérdésekben formális szavazati jog nélkül is jelentős befolyást gyakoroltak. A fiatalabb korosztályok viszont nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a teljes jogú tagság megszerzésének, egyesületi jogaik hivatalos gyakorlásának. Egyrészt, mert a korábbi közösségi tevékenységük során, az ifjúsági egyesületek keretei között széleskörű egyenjogúságot élveztek. Másrészt, mert életkoruk révén általában gyorsabban reagáltak a külvilág változásaira, nyitottabbak voltak az átalakuló szocializációs hatásokra, gyorsabban megértették és elsajátították a nemek közötti egyenlőséget hirdető új szemléletet. Végül, az idősebbekkel ellentétben, ők még nem rendelkeztek olyan személyes presztízzsel, amely szervezeti és jogi garanciák nélkül is biztosította volna számukra, hogy a közösségi életben eredményesen tudják képviselni az elképzeléseiket [9].

A nők aránya az olvasóköri körökben általában az 1940-es évek végén sem haladta meg a 20%-ot. A változást, a nők szerepének bővülését azonban jól jelezte, hogy a lányok, asszonyok egyre több helyen kerültek be a szervezetek vezetőségébe is. Női olvasóköri elnököt, ismereteink szerint ugyan sehol sem választottak, de az alelnöki posztot vagy más vezetőségi tisztséget már több egyesületnél nők töltötték be. Felelősebb pozícióba kerülni, elsősorban a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőknek volt esélyük. A férfiaknál nem ez volt az elsődleges szempont, hanem az élettapasztalat, a jó gazdálkodás, a közéleti, politikai szereplés elegendő alapot nyújtott a vezetővé választáshoz. A nők esetében viszont a többi területen fennálló hátrányt a műveltség kompenzálhatta, ez jelentett ajánlólevelet a tagság bizalmának elnyeréséhez. Ugyanakkor jól szolgált a egyes tisztségek ellátását is. Az olvasóköri vezetőségében leggyakrabban a jegyzői vagy a könyvtárosi posztra választottak női tagokat [10].

Az olvasóköri jelentős szerepet játszottak a társadalmi szerepvállalás, a közéleti érdeklődés és aktivitás növelése, az eredményes érdekképviselés elsajátítása terén. Különösen fontos volt ez, a városi társadalmi rétegeknél tradicionálisabb viszonyok között élő agrártársadalom esetében. A parasztság körében meghatározó módon érvényesültek a hagyományokra épülő közösség-szervezési és kommunikációs minták, a tekintélyelv, a vagyonhoz kötődő presztízs. Az egyén lehetőségeit sokkal jobban meghatározták az erős családi kötődések. A II. világháborút követően, az új demokratikus berendezkedés kiépülése időszakában rendkívül nagy jelentősége volt, hogy az emberek minél szélesebb körben tájékozottak legyenek jogaikról és kötelezettségeikről, élni tudjanak a

véleménynyilvánítás, az érdekérvényesítés új formáival, növekedjen a közéleti aktivitásuk, és ezzel erősödjön a szuverén polgáröntudatuk. A nők, különösen az agrárvidékeken élő lányok és asszonyok számára a közélet meglehetősen ismeretlen, idegen terep volt, részben polgárjogaik korábbi korlátozottsága, részben a paraszttársadalomban fennálló különösen erős férfidominancia következtében, valamint a lehetőségek hiányában a nők körében kialakult érdektelenség miatt [11]. Az olvasókörök keretében azonban bizonyos tér kínálkozott a nők számára is a társadalmi feladatvállalásra. Ilyen volt mindenekelőtt a szociális tevékenység. A körök gyakran csatlakoztak különböző települési vagy országos adománygyűjtő akciókhoz. A háború alatt a fronton lévő katonák számára tett felajánlásokhoz, az elesettek, eltűntek családtagjai támogatására indított adakozásokhoz. A világháborút követő években jelentős szerepet játszottak a hadifoglyok fogadásában, és élelemmel, ruhával való ellátásában. Bekapcsolódtak a „Siess! Adj! Segíts!” mozgalomba, amely a háború fő kárvallottainak, az özvegyeknek, árváknak, rokkantaknak nyújtott segítséget. Az egyesületek, anyagi lehetőségükhöz mérten csatlakoztak a szegény sorsú gyerekeket, sokgyerekes családokat támogató „Karácsonyi-segély” akciókhoz is. Sok egyesület támogatta adományokkal a községi közkonyhákat, a helyi árvaházakat, a városi és megyei segélyalapot. Ezek mellett, a helyi viszonyoktól függően az olvasókörök igyekeztek patronálásuk alá vonni a közeli iskolákat, egészségházakat, nevelőotthonokat. Látogatással, kisebb munkák elvégzésével, programok szervezésével, gyűjtőakciókkal segítették szűkebb környezetükben a rászorulókat. A nők meghatározó szerepet játszottak ezeknek az akcióknak a megszervezésében, a jótékonyági rendezvények előkészítésében, és lebonyolításában, a helyi szegény- és idősgondozással, valamint az iskolapatronálással összefüggő feladatok ellátásában [12].

Az olvasókörök széleskörű érdekvédelmi tevékenységet folytattak. A nagy kiterjedésű agrárvidékek lakosságának gyakorlatilag semmilyen más szervezete, fóruma nem volt társadalmi törekvései képviselőjére, érdekei érvényesítésére. A központi intézkedések, vagy a helyi hatóságok fellépése okozta sérelmek esetén, a közösség érdekeinek védelme a legtöbb esetben az agrárregyesületekre hárult. Az ilyen tevékenységek során nemcsak az éppen felmerült aktuális ügyet segítettek megoldani, hanem megmutatták, megtanították a megfelelő ügyintézés, hivatalos eljárás, személyes érdekérvényesítés alkalmazható formáit is. Mindez a tevékenység a falvakban, a tanyavilágban élő nők számára széleskörű lehetőségeket biztosított a közélettel való megismerkedésre, a maguk és mások problémáinak, érdekeinek nyilvános fórumokon való képviselőjére. Kifejezetten a női egyenjogúság témájában az egyesületek csak ritkán emeltek szót. Számos ügyben eljárak, melyek közvetve érintették a nők helyzetét, társadalmi megítélését, lehetőségeit. Gyakran előfordult, hogy az olvasókör fellépését az egyesület női tagjai kezdeményezték, akik különböző egészségügyi, szociális és oktatási problémák, illetve állampolgári jogsérelmek kapcsán kérték a szervezet közbenjárását [13].

A körök, egyletek rendszerint komoly presztízzsel rendelkeztek a szélesebb környezetükben, a település vezetése, illetve a regionális vagy országos társadalmi és művelődési szervezetek előtt. A település életét érintő különböző kérdésekben gyakran kikérték az egyesületek véleményét. A közigazgatási hatóságok is általában ezeket az egyesületeket tekintették egy-egy kerület, határrész legitim képviselőinek, érdekegyeztetésre felhatalmazott szervezetének, és leginkább ezeken keresztül kommunikáltak a helyi lakossággal. Ez a kapcsolat lehetővé tette az egyesületek életébe bekapcsolódó nők számára is a közéleti kérdésekben való alaposabb tájékozódást, a véleményformálást. Adott esetben lehetőség nyílt a szélesebb körű társadalmi reprezentációra, a települési vagy megyei fórumokon való fellépésre, a helyi közösség törekvéseinek képviselőjére [14]. Az olvasókörök tudatosan távol tartották maguk a napi pártpolitikától, hiszen az ilyen természetű ellentétek könnyen megoszthatták volna a helyi közösséget. A politikai eseményekre való reflektálásra elsősorban a napi sajtó átolvasása nyújtott alkalmat. Sok család otthon nem járatott újságot, legfeljebb egy helyi lapot. Az országos sajtó híradásait általában az olvasókörökben nézték át, így jutva szélesebb tájékozódáshoz, ugyanakkor lehetőség nyílt a hírek megbeszélésére, a véleménycserére is. A tagok álláspontja az egyes kérdésekben általában e megbeszélések során

alakult, formálódott. Ez a közeg kifejezetten kedvező volt a közéleti kérdésekkel, országos ügyekkel korábban nem foglalkozó emberek, mindenekelőtt a nők számára, hogy fokozatosan megismerjék a politika világát. A pártpropaganda kizárása segítette, hogy ne csak egyoldalú véleménnyel, a legdominánsabb politikai szereplő nézeteivel találkozzanak, hanem többféle megközelítéssel is találkozhasanak [15].

Művelődés és felnőttképzés

Az agrárvidékek lakosságának művelődése szempontjából meghatározó szerepet játszottak az olvasóköri könyvtárak, mert a mezőgazdasági munkával egész nap lekötött falusi és tanyai lakosságnak helyébe vitték a kultúrát. A könyv és a rendszeres olvasás iránti igény felkeltése és fenntartása, az olvasási készség megőrzése, és az olvasói ízlésformálás révén az olvasókörök jelentős mértékben hozzájárultak a vidéki társadalom művelődési szokásainak nyitottabbá, korszerűbbé válásához, általános és szakmai műveltségi szintjének emelkedéséhez. Az olvasókörök könyvtári tevékenysége közé tartozott a könyv- és sajtóolvasás biztosítása, kölcsönzés, a könyvek ismertetése és ajánlása, az olvasottak megbeszélése, és a könyvekhez kapcsolódó egyéb kulturális programok (író-olvasótalálkozók stb.) szervezése. Az olvasóköri könyvtárak nyitottak voltak, az egyesületek tagságán túl a környék egész lakossága igénybe vehette a szolgáltatásaikat. Számos településen, falvakban, tanyaközpontokban a körök könyvtári anyaga jelentette a legnagyobb (esetenként az egyetlen) könyvkészletet, amihez a település lakói hozzájuthattak. Az olvasókörök nélkül a nagykiterjedésű agrárvidékek, a kistalvak, szétszórt tanyak lakossága kulturális vákuum-helyzetbe került volna. [16].

Az olvasókörök jelentős része, nevükkel ellentétben a megalakulás időszakában még nem rendelkeztek nagyobb mennyiségű könyvvel. Fokozatosan bővülő könyvtárak anyagának többségét különböző kormányzati szervektől (Földművelésügyi, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium), országos művelődési, szociális intézményektől, a helyi közigazgatási hatóságoktól, illetve vagyonosabb magánszemélyektől adományként kapták. A VKM 1920 és 1949 között mintegy 2000, az FM 1500 (50–150 kötetes) könyvtárat osztott szét a különböző egyesületek számára. Az egyes olvasóköri könyvtárak nagysága általában 50 és 2000 kötet között mozgott, az 1940-es években az Alföldön működő egyesületeknél ez általában 350 kötet körül alakult. A II. világháború után a könyvállomány bővítése, frissítése érdekében a központi művelődési szervek mintegy 1500 (átlag 100 kötetes) vándorkönyvtárat osztottak szét, melyeket egy-két év után (a könyvanyag kiolvasását követően) újabb egyesületeknek adtak tovább. Az olvasókörök természetesen maguk is törekedtek a könyvtárak fejlesztésére, szerény bevételeikből azonban évente általában csak néhány tucat könyvet tudtak vásárolni. [17].

Az olvasóköri könyvtárak állománya általában vegyes összetételű volt. Néhány helyen (éppen az adományok révén) előfordult tisztán gazdasági, vagy irodalmi könyvkészlet is, a legtöbb egyesület könyvtára azonban széles választékot, különböző témájú könyveket kínált. A gazdasági és irodalmi művek mellett szinte mindenütt előfordultak történelmi könyvek, a jog és az állampolgári ismeretek témakörébe tartozó kiadványok, természetrajzi munkák és útleírások, néhány egészségügyi mű, illetve technikával, háziiparral, barkácsolással kapcsolatos kiadványok, valamint egy-két kézikönyv, lexikon is. A nagyobb tematikus csoportok közül az irodalom átlag 55%-ban, a gazdaság 25%-ban, a történelem és a társadalomismeret témaköre pedig 15%-ban szerepelt az egyesületi könyvtárakban. Az olvasókörökkel szemben időnként megfogalmazódott a vád, hogy főként olcsó, irodalmilag értéktelen olvasnivalót tartanak. Ez azonban nem felelt meg a valóságnak. Éppen a minisztériumtól kapott készletek, a településektől, könyvkiadóktól érkező ajándékok, a helyi értelmiségtől származó adományok biztosították, hogy az egyesületek könyvállományának döntő többsége színvonalas, bár természetesen az adott korszak ízlését, értékítéletét tükröző kiadványokból állt [18].

A könyvkölcsönzés általában az egész család számára történt, tehát az asszonyok vagy az iskolás gyerekek is használták a könyvtárat. A könyvek többségét a téli hónapokban vették ki, amikor kevesebb volt a munka a ház körül, és jobban ráértek olvasni az emberek. Az olvasás terén a férfiak valamivel kedvezőbb helyzetben voltak, mert estefelé, amikor már elvégezték a tervezett munkát,

kézbe tudták venni a könyvet. A nők feladatai, a gyermekek és a háztartás ellátása viszont a gyakorlatban szinte csak akkor ért véget, ha már mindenki lefeküdt a családban. Az olvasóköri könyvtárak néhány száz kötetes állománya az egyéni ízlés, a személyes érdeklődés kielégítésére nem mindig volt alkalmas. Voltak azonban olyan típusú könyvek, amelyeket inkább a férfiak vagy inkább a nők olvastak. A történelemmel, közéleti témákkal foglalkozó könyveket, illetve a gazdálkodással, növénytermesztéssel, állattenyésztéssel kapcsolatos munkákat, vagy a műszaki, technikai témákról szóló könyveket elsősorban a férfiak kölcsönözték. A nők gyakrabban olvasták a korszak divatos szerzőinek romantikus és szentimentális regényeit, a ház körüli tevékenységre vonatkozó kiadványokat, illetve a gyerekek miatt a mesekönyveket. Éles határvonalat azonban nem lehetett húzni. A falusi, tanyai emberek, ha idejük engedte, és könyvhöz jutottak, kortól és nemtől függetlenül mindenféle művet olvastak [19].

Az olvasókörök jelentős szerepet játszottak a felnőttképzés területén. Az agrárvidékeken ezek a szervezetek voltak az ismeretterjesztés, a szakmai továbbképzés legfontosabb bázisai. A 20. század első felében a nők a továbbtanulás szempontjából is hátrányosabb helyzetben voltak a férfiaknál. Mivel a lányokat általában nem önálló kereső pályára szánták, a gazdaságban, a háztartásban viszont folyamatosan szükség volt a munkájukra, az alapfokú képzés után csak ritkán írták be őket magasabb iskolába. A módosabb családoknál a továbbtanulás leggyakoribb iránya a kereskedelmi középiskola, a gimnázium vagy a tanítóképző volt. A nők többsége számára azonban a műveltség emelésének, valamilyen szakmai tudás megszerzésének elérhető formáját a helyben megszervezett továbbképző tanfolyamok jelentették. Az olvasókörök évente 8–10 közismereti előadást szerveztek. Bármilyen volt is a téma, a vezetőség mindig azzal az igénnyel fordult a felkért előadókhöz, hogy ne elsősorban elméletileg közelítsék meg a kérdést, ne csak általánosságban beszéljenek, hanem inkább gyakorlati szempontokat alkalmazzanak, aktuális információkat, praktikus ismereteket adjanak. Ez biztosította, hogy a hallgatóság is be tudott kapcsolódni a téma megbeszélésébe. Ezek az előadások gyakran családotól vettek részt az egyesületi tagok, és bár rendszerint több volt a férfi hozzászóló, a nők is lehetőséget kaptak a tájékozódásra [20].

Közkedvelt és látogatott képzésnek számítottak a 30–60 órás közismereti kurzusok. Ezek a tanfolyamok elsősorban az elemi iskolai anyag átismétlését szolgálták, de a már felnőtt hallgatók gondolkodásához, körülményeihez adaptált formában, más módszerekkel, például következtetésekkel. Azt az alapvető közismereti tudásanyagot igyekeztek biztosítani, amire egy mezőgazdaságból élő átlagos falusi embernek általános műveltségként szüksége lehet, amit azután majd saját igénye, tapasztalatai alapján bővíthet. Az előadók főként a helyi tanítók közül kerültek ki, akik jól ismerték a résztvevők érdeklődését. Ezek általában heti 2 estét vettek igénybe a téli hónapokban, amikor a gazdaságban nem akadt annyi munka. Este 6 után általában már a nők is el tudtak szabadulni a ház körüli teendőiktől, így számukra is lehetővé vált a részvétel. A tanfolyamok népszerűségét jól jelezte, hogy egy-egy kurzusra 60–80 fő is beiratkozott. Bár a nemek megoszlását a tradicionális szemlélet érezhetően befolyásolta, de ez volt az a képzési forma, ahol a nők, a férfiakkal közel azonos arányban, 40%-ban vettek részt [21].

A hosszabb 150–160 órás tanfolyamok célja általában az elemi iskolában korábban tanultak bővítése, és a továbbtanulásra, vagy valamilyen helyi vezető pozíció ellátására való felkészítés volt. Ez a képzési forma azonban már komoly megterhelést jelentettek a hallgatóknak. Télen, 2–3 hónapon át heti 4 estét kötöttek le, ami jelentős időt vont el a gazdasági és családi feladatok ellátásától. A nagy igénybevétel miatt gyakori volt a lemorzsolódás, kurzusonként általában csak 20–30 fő végzett. Itt a nők aránya már rendszerint nem haladta meg a 30%-ot. A közismereti képzéseken résztvevők általában a fiatalabb generációhoz tartoztak. A férfiak esetében nagyobb számban voltak jelen a felnőtt korosztályok képviselői. A nők körében viszont a középkorú, családot, háztartást fenntartó asszonyok kevésbé vállalkoztak arra, hogy ismét iskolapadba üljenek. A tanfolyamok elvégzése napi feladataikon, társadalmi megítélésükön, személyes presztízsükön számottevő mértékben nem változtatott. Az állandó elfoglaltság miatt időt sem volt könnyű találni a foglalkozásokon való részvételre [22].

Az olvasóköri által folytatott felnőttképzés másik csoportját a gazdasági kurzusok jelentették. Szerveztek különböző témakörökkel foglalkozó szakmai előadássorozatokot vagy 30–60 órás speciális tanfolyamokat. Ezek célja elsősorban az volt, hogy egy-egy szűkebb gazdasági területen segítsék a termelés korszerűsítését, új technológiák megismertetésével, hatékonyabb termelési eljárások bemutatásával, az üzemszervezési tudnivalók bővítésével, az aktuális szabályozásra vonatkozó tájékoztatókkal. A tanfolyamok leggyakrabban a szőlőművelés, a zöldségtermesztés, a baromfitenyésztés, a megfelelő talajművelés, az öntözéses gazdálkodás, a növényvédelem témakörét tárgyalták. A gazdasági jellegű képzés legelismertebb formáját azonban az „Ezüstkalászos” tanfolyam jelentette. Ezek a 150–160 órás kurzusok szintén a téli hónapokban, november és március között kerültek megrendezésre. A foglalkozások heti 3–5 alkalommal 6–7 órától 9–10 óráig tartottak. A képzés központilag kiadott tematika alapján történt, a szükséges tankönyveket az oktatási hatóságok biztosították. A tanfolyam keretében rendszerint 90–95 óra jutott a termelés fő ágazatának ismertetésére, a szántóföldi növénytermesztésre, a kertészetet és az állattenyésztést tárgyaló kérdésekre, 30–35 órát fordítottak az üzemszervezési ismeretekre, 20–30 órában pedig elméleti és praktikus közismereti témakörökkel (történelem, népi kultúra, illetve egészségügy, tűzrendészet) foglalkoztak [23].

Az „Ezüstkalászos” tanfolyamokon a résztvevők többsége az önálló gazdálkodásra még csak felkészülő, fiatalabb korosztályokhoz tartozott. A legtöbb helyen azonban a saját birtokkal rendelkező 40–50 éves emberek sem restelltek, hogy jelentkezzenek a képzésre. Az átlagéletkort tekintve az 1930-as években megrendezett tanfolyamok hallgatóinak nagyobb része a 30-as, 40-es korosztályt képviselte. A II. világháborút követően jelentős mértékben megemelkedett a 20-as éveikben járók aránya. Bár az agrártársadalom hagyományos szokásainak megfelelően az önállóan gazdálkodók döntő többsége férfi volt, és így a gazdaképzésben is főként férfiak vettek részt, az Ezüstkálászos tanfolyamok nyitva álltak a nők előtt is. Az 1940-es években a gazdasági képzésre jelentkezők között megemelkedett a nők aránya. Ez a későbbiekben is általában a hallgatóság 20–30%-át tette ki. [24]. .

A gazdasági tanfolyamok záróvizsgái mindig ünnepélyes keretek között zajlottak le, kiküldött hivatalos ellenőrök jelenlétében. A helyi sajtó részletesen beszámolt a tanfolyamok indulásáról, és a záróvizsgák lebonyolításáról. Gyakran közölte az összes végzős névsorát, és részletesen tudósított a záróünnepségről. A tanfolyam sikeres elvégzését a kormány alapfokú gazdasági szakképzettségnek ismerte el. Az „Ezüstkalászos gazda” cím elnyerése a vidéki agrártársadalomban komoly presztízszt biztosított az érintettek számára. Ez volt a feltétele egyes központi támogatások elnyerésének, illetve ennek révén bekerülhettek bizonyos helyi gazdaságszervezői, tanácsadói pozíciókba. Az Ezüstkálászos gazdák nemcsak a helyi gazdasági és társadalmi életben játszottak fontos szerepet, hanem jelen voltak az országos szakmai szervezetekben is [25].

Jelentős volt a nők érdeklődése és részvétele az egyesületek által szervezett háziipari tanfolyamokon. A háziipari tanfolyamokon kapott gyakorlati tudás közvetlenül hozzájárulhatott a szegényebb családok jövedelemszerzési lehetőségeinek bővítéséhez, megélhetésük javításához. Éppen ezért az ilyen típusú tanfolyamokat a kormányzat, illetve a helyi hatóságok is támogatták. Ők biztosították a tanfolyamon felhasznált eszközöket és nyersanyagot. A képzés során elkészített termékek a hallgatók tulajdonába kerültek. A fafaragás, a szövés, a kosárfonás, a seprőkészítés iránt a férfiak is érdeklődtek, a hímzés, a csipkeverés inkább a nőknek szánt képzés volt. A kézműipari tanfolyamok mellett sok helyen indítottak kifejezetten a nőknek szóló, főként a fiatalabb generációknak szánt úgynevezett háziasszony iskolákat, ahol a szabás-varrás, a főzés, a zöldség- és gyümölcsstartósítás fortélyaival ismerkedhettek meg a résztvevők [26].

Az egyesületek viszonylag széles ismeretszerzési lehetőségeket, oktatási választékot biztosítottak a helyi közösség tagjai számára. Így olyan társadalmi csoportokat is bevontak a felnőttképzés rendszerébe, melyek a körök nélkül egyáltalán nem jutottak volna ilyen művelődési lehetőségekhez, vagy csak nagy áldozatvállalás, fárasztó utazás, komoly idővesztés árán. A család és a háztartás ellátása miatt rendkívül lekötött, de a hagyományos közszemlélet miatt is nehezebben kimozduló nők számára gyakorlatilag elérhetetlenné tette volna a tanulás, a továbbképzés lehetőségét, ha távolabbi

intézménybe, városi iskolába kellett volna beiratkozniuk. Vállalhatóbb volt számukra a közeli olvasókör otthonos közege, ahol sokféle általános ismeretet, gazdasági, közéleti vagy hétköznapi praktikus tudást szerezhettek [27].

A nők bekapcsolódása a felnőttoktatásba, különösen a gazdasági továbbképzésekben való részvétel tovább bomlasztotta a paraszti társadalom nemi szerepekkel kapcsolatos tradicionális szemléletét. A tanfolyamok során sok fiatal nő is „Ezüstkalászos gazda” címet szerzett, amikor a körzetben lakó, az olvasókör tagságát alkotó férfiak egy része nem rendelkezett ilyen végzettséggel. Ez meglehetősen ellentmondásos helyzetet teremtett, hiszen a birtokok döntő többségét még hivatalosan férfiak irányították, miközben egyre több nő rendelkezett a szükséges szaktudással, vagy legalábbis bizonyos mértékű felkészültséggel. Családi körben általában nem okozott feszültséget az iskolázottság közötti különbség, mert elsősorban a szélesebb látókörű, nyitottabb szemléletű gazdák támogatták, hogy lányaik tanfolyamra járjanak. A helyi közösségnek, az egyesületi tagságnak azonban meg kellett tanulnia elfogadni ezt a sajátos helyzetet, a nők lassan megváltozó társadalmi szerepét.

Műkedvelő tevékenység, szabadidő eltöltés

A 20. század első felében, a nagy kiterjedésű agrárvidékeken működő olvasókörök sokrétű feladatot vállaltak a kisvárosokban, falvakban és a tanyavilágban élők kulturális igényeinek, törekvéseinek szolgálatában, a művelődés, a szórakozás, a társas szabadidő eltöltés feltételeinek biztosításában. Az egyesületek tevékenységének fontos területét képezte az amatőr művészeti tevékenység. Az olvasóköröknek köszönhetően a városszéli telepek, a kisközségek vagy a külterületek lakói is viszonylag rendszeresen láthattak színpadi előadásokat, műsoros eseteken, népzenei programokon, néptáncbemutatókon vehettek részt. A külterületen, a tanyavilágban a művészeti élményhez való hozzájutás vagy a kulturált szabadidő eltöltés lehetőségét leginkább az egyesületi rendezvények kínálták. Ennek különösen a kisebb mobilitással rendelkező társadalmi csoportok, köztük a családi keretből, a tanya, a falu közegéből jellemzően nehezebben kimozduló nők számára volt nagy jelentősége. Így ők is hozzájuthattak a kulturális javakhoz, részesülhettek azok esztétikai, rekreációs és személyiségfejlesztő hatásaiból [28].

Egy-egy rendezvény általában az olvasókör egész tagságát mozgósította. Az egyesületi bemutatókon olyan emberek is vállalkoztak a nyilvános fellépésre, akik a közszerepléstől más területen inkább visszahúzódtak. Akik nem szerepeltek a produkciókban, a szervezéssel, a technikai feltételek megteremtésével járultak hozzá a rendezvények lebonyolításához. A különböző programok azonban nemcsak az egyesületi tagságnak és a családtagoknak szóltak, azokon általában a környék egész lakossága részt vett. Így az egyesületek amatőr művészeti tevékenysége szélesebb körben is befolyást gyakorolt a térségben élők kulturális szokásainak alakulására, a művelődés iránti igény felkeltésére és kielégítésére, a rendezvényeken résztvevők (szereplők és nézők) személyes és közösségi készségeinek fejlesztésére [29].

Az amatőr művészeti tevékenységben való részvétel fejlesztette az együttműködési, és az alkalmazkodási készséget, hozzájárult a jobb önkifejezéshez, magabiztosabb fellépést kölcsönzött, fejlesztette a kapcsolatteremtő képességet és új kommunikációs technikák elsajátítására nevelt. Igényt teremtett az önképzésre és segítette a tanultak alkalmazását, a kezdeményező és vállalkozókészség kibontakozását, erősítette a kulturális tudatosságot. Mindez az élet más területein, a gazdaságban és a közéleti tevékenység során, a sikeres munkavégzés, az aktív állampolgári lét és a társadalmi integráció szempontjából is meghatározó szerepet játszott [30].

A körök kulturális tevékenységének rendkívül jelentős nevelő hatása és közösségformáló szerepe volt. Az előadások nyújtotta élmény, az esztétikai minőség és a művészi megformálás változó színvonalától függetlenül, tovább erősítette az ilyen tevékenység iránti igényt, és a hozzá kapcsolódó polgári viselkedéskultúra elsajátítását. Az egyesületi rendezvények fontos szerepet játszottak a lakosság összefogásában, mozgósításában. A közös fellépés, áldozatvállalás, a közösen megélt siker erősítette a társadalmi kapcsolatokat, a közösségi identitást. Az amatőr művészeti tevékenység

fontosságát jelezte, hogy még a háborús évek alatt, amikor az anyagi nehézségek, a hatósági korlátozások és a behívások nagymértékben megnehezítették a kisközösségek életét, az olvasóköri rendszeresen szerveztek műsoros rendezvényeket. A II. világháború után, az országot ért súlyos pusztítások közepette, a legtöbb egyesület valamilyen rendezvénnyel, amatőr művészeti bemutatóval indította újra a működését, hogy ismét összefogják és aktivizálják a háborús sokkhatás nyomán visszahúzódó lakosságot [31].

Az amatőr művészeti tevékenység nagy szerepet játszott a nők közösségi életében, akik számára a paraszti társadalom tradicionális szokásai miatt az önkifejezés, a véleményformálás, a nyilvános megnyilatkozás tekintetében más területeken csak viszonylag szűk lehetőségek kínálkoztak. Az egyesületi rendezvények fontos lépést jelentettek a nők társadalmi integrálásában. Az olvasóköri jelentette otthonos és biztonságos közösségi tér, a kulturális programokon való részvétel lehetővé tette a nyilvános szereplést, a képességek bemutatását, a személyes kapcsolatrendszer szélesítését, új kommunikációs rutink elajátítását [32].

A darabokat általában a tanító, esetenként a plébános vagy egy műveltebb, a színjátszás terén jobb érzékkel rendelkező helyi iparos vagy gazda rendezte. A szereplőválasztás nem volt egyszerű feladat. Bár a helyi közösségben sokféle karakter adódott, a szövegtanulás, a közönség előtti szereplés nem ment mindenkinek. A negatív szerepekre nem szívesen vállalkoztak az emberek, mert sokat ugratták őket. Hasonló volt a helyzet a darabbeli párok esetében is. A lányokat a szülők gyakran bizonyos aggodalommal engedték szerepelni, nehogy pletykálni kezdjenek róluk. A darabokat általában sok szereplővel (20–30 fővel) adták elő. Ez a megoldás nemcsak a legügyesebb, legrátermettebbek, hanem minden érdeklődő számára lehetőséget adott a részvételre. Voltak, akik csak a barátok, barátnők kedvéért, azokkal együtt kapcsolódtak be a játékba. A sok szereplő révén, a környékbeli családok többsége közvetlenül is érintetté vált a produkciókban, ami fokozta az érdeklődést. Az előadás az egyesület, a helyi lakosság közös ügyévé vált [33].

A műkedvelő tevékenységből a nők legalább annyira kivették a részük, mint a férfiak. A színtársulatban, az énekkarban, a tánccsoportban való szereplés megmutatkozási lehetőséget adott, a családtagok és barátok mellett, egy nagyobb közönség előtt is. A felkészülés és az előadás számos hasznos tapasztalattal járt, amit később más helyzetben is hasznosíthattak. A műsoros estek létrehozásában azok a lányok és asszonyok is fontos szerepet vállaltak, akik nem szerepeltek a színpadon. A díszletek, kellékek, fellépő ruhák elkészítése elsősorban rájuk hárult. A népszínművek eljátszásához szükséges színpadi ruhák, jelmezek egy része kikerült otthonról, a szükséges átalakításokat, illetve a hiányzó darabok pótlását az asszonyok, lányok ügyesen végezték. A kellékeket kölcsönkérték, vagy a helyi kovács, bognár készítette, a frizura, a smink kialakításánál az ügyesebb kezű nők vagy a borbély segédkezett [34].

Az olvasóköri egy részében állandó énekkarok, tánccsoportok, zenekarok alakultak. Ezek rendszeresen felléptek, nemcsak az egyesületi rendezvényeken, hanem a település különböző eseményein is. Az olvasóköriben működő népi zenekarok, kórusok és táncgyűttek a szélesebb nyilvánosság előtt is megmutathatták a képességeiket. Évi rendszerességgel tartottak különböző városi, megyei versenyeket, amatőr művészeti bemutatókat. A győztesek jutalma általában az országos fesztiválokra való részvétel lehetősége volt. Nemcsak a szereplés, hanem a fellépéshez szükséges ruhák, népviseletek elkészítése is komoly teljesítménynek számított, és egy jelentősebb bemutató előtt gyakran hónapokig tartó munkát jelentett a helyi közösség varrásban, hímzésben jeleskedő női tagjai számára. A gyönyörű fellépő ruhák elkészítése gyakran ugyanolyan elismeréssel járt, mint a színpadi szereplés [35].

Az olvasóköri évente 8–10 nagyobb társas rendezvényt, ünnepi megemlékezést, társas vacsorát, bált tartottak. Ezek a közösségi rendezvényeken a nők általában tradicionális szerepkörben vettek részt, a családi összejövetelekhez hasonló feladatokat végeztek. Elsősorban az előkészítő munkálatok, a sütés-főzés, a vendégvárás, a felszolgálat hárult rájuk. Ezek, az egyébként otthon is ellátott feladatok, egyesületi szinten sokkal nagyobb jelentőséget kaptak. A meghívott vendégek, a megjelenő környékbeli lakosok szemében ez az asszonyi munka is minősítette az egyesületet. Egy jól

sikerült rendezvény, a szórakoztató program, a finom étel, a szívélyes vendéglátás és a jó hangulat híre széles körben elterjedt, és komoly presztízst adott az olvasókörieknek. A köri ünnepségeket, évfordulókat, tanfolyamok záró rendezvényeit ilyen amatőr együttesek, énekkarok, táncsoportok közreműködése kísérte. Ezen tevékenységek során számos lehetőség kínálkozott a nők számára a közösségi megmutatkozásra, hogy tevőleges módon hozzájáruljanak a rendezvények sikeréhez. A műkedvelő színpadi bemutatókon, a zenés, táncos programokon a nők ugyanolyan fontos szerepet kaptak, mint a férfiak, így joggal érezhették magukat az egyesület, a közösség nélkülözhetetlen tagjának [36].

A vidéki kisvárosokban, falvakban nagykiterjedésű tanyás vidékeken élő lakosság számára általában az olvasóköri, gazdaköri jelentették az egyik legfontosabb közösségi fórumot, a szervezett társasélet meghatározó színterét. Az egyesületek a szabadidő eltöltésének változatos formáit biztosították tagjaik és a környéken élő érdeklődők számára. A kortársak által gyakran "paraszt-kaszinóknak" nevezett egyesületekben a különböző rendezvények vagy a kötetlen találkozások szorosabbá tették a közösségen belül a személyes kapcsolatokat, erősítették a szolidaritást. Összefogták, együttműködésre készítették a helyi társadalom különböző csoportjait. Az egyesületek székházai általában heti 3–5 napon, a munka után, a délutáni és esti órákban várták a tagjaikat, és klub-jellegű időtöltést biztosítottak a számukra. Az emberek általában itt értesültek a mindenkit érintő hírekről, megvitatták az aktuális ügyeket, tájékoztak a kulturális kínálatról, megbeszélték a közös programokat, feladatokat. Az együttes időtöltés, kölcsönös véleménycsere, szélesítette a látókörüket, alakította a véleményüket, erősítette a többiekkel kialakuló kapcsolatot, elfogadott helyet teremtett az egyén számára az adott csoporton belül. A 20. század közepére, a korábbi időszakban főként a férfiak által használt közösségi terek fokozatosan megnyíltak a nők előtt is. Az olvasóköri társasélet fontos gyakorlati tapasztalatokkal szolgált a számukra [37].

A 20. század első felében a művelődés, a szórakozás, a napi munkából való kikapcsolódás közkedvelt formája volt a filmvetítés, a mozi. A mozgókép mással nem pótolható élményt, távoli világokat, ismeretlen tájakat, mesés történeteket, nagy emberi drámákat hozott el a többnyire helyhez kötöten élő agrárnépesség számára. A férfiak, helyzetüknél fogva még valamennyivel mobilabbak voltak (munkavállalás, ügyintézés, vásárok, katonaság stb.), a nők közül azonban sokan még a falujuk határát sem hagyták el. Számukra különösen sokat jelentett a játékfilmek és a heti filmhíradó révén kitérő horizont. Mivel a városi mozikba bejárni sokszor nehézkes és költséges lett volna, az agrár egyesületek igyekeztek a falvak és a tanyák lakossága számára helyi filmvetítéseket szervezni. Egyes olvasóköri a vidéket járó vándormozist fogadtak fel, aki a székházban havonta vetítést tartott. A megyei kulturális szervek is rendelkeztek hordozható vetítőgépekkel, melyeket időnként a külterületi egyesületek rendelkezésére bocsátották. Ilyen alkalmakkor játékfilmek mellett ismeretterjesztő és dokumentum műsorok is bemutatásra kerültek. Számos olvasóköri saját vetítő berendezést vásárolt, és a városból kölcsönözött filmeket. Az olvasóköri vetítések sajátossága volt, hogy az előadás után a nézők nem távoztak azonnal, hanem sokan ott maradtak és megbeszélték a látottakat, igyekeztek bizonyos tanulságokat levonni. Így a mozi a szórakozás mellett az ízlés-, a vélemény- és a szemléletformálás eszközeként is szolgált. [38].

Az olvasóköri programjai, a tanfolyamok, rendezvények, bálók, filmvetítések jó lehetőségeket adtak az egyébként zártabb falusi, tanyai közegben élő fiatalabb korosztályok számára az ismerkedéshez. A fiatal lányok ritkán jártak el otthonról, kevés olyan hely, rendezvény, szórakozási lehetőség adódott a számukra, ahol idegenekkel ismerkedhettek volna. A falusi búcsúba, bálókra szigorúan csak kísérővel mehettek. Az olvasóköri közeg a helyi társadalmi normák által elfogadott módon, jelentős mértékben bővítette az ismerkedés és párválasztás horizontját, ami az egyesületek nélkül alapvetően csak a szűkebb ismerősi, szomszédsági körökre, illetve a munkakapcsolatokra korlátozódott. Az olvasóköri rendezvényeken a fiatalok viszonylag szélesebb körben ismerkedhettek, az egyesületi milió, szokások azonban egyfajta garanciát jelentett a szülők és a közösség által elvárt, illendő magatartás betartására. Az ismerkedés egyik jó lehetőségét biztosította, hogy az olvasóköri, gazdaköri rendszeresen szerveztek néptánc vagy társastánc tanfolyamokat, hivatásos tánctanárok

felkérésével. Ennek keretében a fiatalok nemcsak a táncok alapjait sajátíthatták el, hanem bizonyos udvariassági formákat, illemszabályokat, a társasági érintkezés elfogadott normáit is [39].

Az egyesületek életében nagy szerepe volt a hagyományok őrzésének. Ez részben a tárgyi kultúra, részben a népszokások fenntartását, ápolását jelentette. A nagyobb körű rendezvények, bálók, társas vacsorák az év kitüntetett napjaihoz kötődtek. A farsang, a húsvét és a pünkösd mellett az aratási és szüreti ünnepek szinte minden olvasókör, gazdakör éves programjában szerepeltek. A programok lebonyolítása, az események kapcsán felelevenített szokások, a résztvevők öltözetje, az ének, a zene, a tánc a közösség hagyományait reprezentálta. Mindez azonban nemcsak az ünnepi alkalmakkor mutatkozott meg, hanem az ott élők mindennapjainak is a részét képezte. A generációkról generációkra öröklődő hagyomány fenntartásában jelentős szerep jutott a nőknek, akik a kisgyerekek nevelésével, az öltözködés, étkezés- és viselkedéskultúra továbbadásával nagymértékben hozzájárultak a közösségi külsőségek és szokások megőrzéséhez. A régi hagyományok fenntartása, azonban azok folyamatos alakításával és új szokások megjelenésével párosult. Számos helyen az olvasókörök és gazdakörök tagsága kezdeményezte olyan új szokások kialakítását, melyet hamarosan az egész határrész, község vagy város lakossága is átvett, és évtizedeken át megőrzött [40].

A közösségteremtés, a helyi társadalom összetartása szempontjából meghatározó szerepet játszó, és a hétköznapi társaséletnek keretet adó egyesületek napi működésének biztosításában is szerepet vállaltak a lányok, asszonyok. Az olvasókörök, gazdakörök székházai a helyi lakosság hozzájárulása és közösen végzett munkája eredményeként épült fel, és általában maga a tagság készítette az egyszerű berendezési tárgyakat is. Az épület felügyeletét és takarítását rendszerint megbízott gondnok (vagy „körszolga”) végezte. A férfiakkal együtt a nők is kivették a részük a székház karbantartásából, felújításából, meszeléséből. Az épület otthonossá tétele, díszítése, függönyök, terítők varrása, hímzése pedig alapvetően a nőkre hárult. Így meghatározó szerepük volt abban, hogy egy-egy egyesületi székház milyen képet, milyen hangulatot sugározott. Mennyire érezték magukat benne komfortosan a tagok, illetve a rendezvények időszakában a meghívott vendégek és az odalátogatók [41].

Összefoglalás

A 20. század első felében, a vidéki agrártársadalomban a nők közösségi megjelenése, szerepvállalása elé még komoly korlátok emelkedtek. A kisvárosokban, falvakban, vagy a tanyavilágban élő lányok, asszonyok számára elsősorban a helyi egyesületek, biztosítottak lehetőséget a nők számára, a rokoni körnél szélesebb közösségi megmutatkozásra, az önálló társadalmi reprezentációra. Az olvasókörök, gazdakörök olyan jól körülhatárolt, bizonyos szempontból védett, de mégis ingergazdag, mobilis közeget jelentettek, ahol a nők a fennálló tradíciók mellett is kiléphettek a család és a háztartás keretei közül, és alkalmuk nyílt az aktív közéleti részvételre, tájékozódásra, véleménynyilvánításra. Az egyesületek által biztosított szolgáltatások, a könyvtár használata, a továbbképző tanfolyamok, a rendezvényeken való részvétel számos lehetőséget nyitott meg a nők számára. Ugyanakkor, a társadalmi feladatok, a szociális munka, az iskolapatronálás, az amatőr művészeti bemutatók, a különböző programok szervezése, előkészítése, a hagyományápolás mindenki által fontosnak tartott és elismert közösségi tevékenységbe vonta be őket. Az egyesületek működése nagymértékben elősegítette, hogy a nők körében is megerősödjön a társadalmi érdeklődés, megismerjék a nyilvános szerepvállalás különféle formáit, meg tudják fogalmazni sajátos érdekeiket, és ki tudjanak állni azok mellett. Mindez jó felkészülést, fontos tapasztalatokat jelentett, hogy később egy szélesebb terepen, egy új munkahelyi vagy társadalmi közegben is biztosabban eligazodjanak, gyorsabban beilleszkedjenek, ugyanakkor határozottabban érvényesítsék törekvéseiket.

Referenciák

[1] Csurgó Bernadett: Házastárs és társ a mezőgazdaságban. Családi munkamegosztás és döntések a mezőgazdasági vállalkozó családokban. In: Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.): Házastárs,

- munkatárs, vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Budapest, 2005, Napvilág, (115–125), 117.
- [2] Nemes Erzsébet: Önszerveződő helyi társadalom, történelmi változások, új formák. Könyvtári Levelező/lap, 2003/10. (8–11), 8.
- [3] Beck Zoltán: Köri élet Orosháza külterületén. In: Tóth József (szerk.): Az orosházi tanyavilág átalakulása. Orosháza, 1985, Orosháza Városi Tanács, (239–313), 260–262.
- [4] Huszka Lajos (1986): A Szeged-Szatymazi Gazdakör története. In: Juhász Antal (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1986/1. Szeged, 1986, Móra Ferenc Múzeum, (235–266), 239.
- [5] Csongrád Megyei Levéltár (Hódmezővásárhely) Pecercési Olvasó Egylet, Jkv. 1946. 04. 07.
- [6] Gregus Máté: A Pusztakutasi Olvasó Egylet és Vásárhelykutas, mint tanyakörzetnek a története. In: Bakk Takács Sára: Hazulról haza. Székelyudvarhelyről – Székkutasra. Székelyudvarhely, 1997, Inforpress, (36–79), 68–69.
- [7] Szilágyi Imre: A volt Sóshalmi Ifjúsági Egylet története 1911–1984. (Kézirat) Hódmezővásárhely, 1991, Sóshalmi Olvasókör, Jkv. 1945. 12. 20.
- [8] Huszka Lajos (1986): A Szeged-Szatymazi Gazdakör története. In: Juhász Antal (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1986/1. Szeged, 1986, Móra Ferenc Múzeum, (235–266), 239.
- [9] Szilágyi Imre: A volt Sóshalmi Ifjúsági Egylet története 1911–1984. (Kézirat) Hódmezővásárhely, 1991, Sóshalmi Olvasókör, Jkv. 1945. 12. 20.
- [10] Stifnérné Szei Csilla: A Sóshalmi Olvasókör története a jegyzőkönyvek tükrében 1885–1995. Norma Nyomda, Hódmezővásárhely, 2000, Norma, 37.
- [11] Simándi Irén: Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon 1948–1938. Budapest, 2009, Gondolat, 227.
- [12] Stifnérné Szei Csilla: A Sóshalmi Olvasókör története a jegyzőkönyvek tükrében 1885–1995. Norma Nyomda, Hódmezővásárhely, 2000, Norma, 40.
- [13] Tóth István: Művelődéstörténet (1869-től 1948-ig). In: Blazovich László (szerk.): Kistelek története. A kezdetektől 1970-ig. Kistelek, 1991, Csongrád Megyei Levéltár, (511–570), 558–559.; Bezdán Sándor: Bevezetés az egyesülettörténeti kutatásba. In: Zombori István (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok, Studia Historica 2. Szeged, 1999, Móra Ferenc Múzeum, (169–176), 175.
- [14] Olasz Lajos: Állampolgári ismeretek és készségek fejlesztése az agrártársadalom civil szervezeteiben (1945–1950). In: Erdei Gábor (szerk.): Andragógia és közművelődés. Régi és új kihívások előtt a közművelődés az új évtizedben. Debrecen, 2011, Debreceni Egyetem, (142–149), 144–146.
- [15] Szabó Tibor: Oktatás és közművelődés. In: Kövér Lajos – Tóth Sándor László (szerk.): Kiskundorozsma. Szeged, 1995, Somogyi Könyvtár, (574–616), 601.
- [16] Jobbáné Szabó Erzsébet: Adalékok a szegedi és a Szeged környéki olvasókörökhöz. In: Zombori István (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok, Studia Historica 2. Szeged, 1999, Móra Ferenc Múzeum, (461–494), 469.
- [17] Kiss István: Népkönyvtárak a két világháború között. Népművelési Értesítő, 1961/1. (89–122), 103.
- [18] Fülöp Géza: A könyv és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában (1789–1919). II. köt. Budapest, 1989, Tankönyvkiadó, 59.; Beck Zoltán: Köri élet Orosháza külterületén. In: Tóth, J. (szerk.): Az orosházi tanyavilág átalakulása. Orosháza, 1985, Orosháza Városi Tanács, (239–313), 244–247.
- [19] Perneck Gyula: Az olvasó mozgalom hagyományai Győr-Sopron megyében. In: Zöld Ferenc (szerk.): Kisalföldi könyvesházak. Tanulmányok a Győr-Sopron megyei könyvkultúra történetéből. Győr, 1981, Győr-Sopron Megyei Tanács, (67–76), 73.
- [20] Juhász Imre: Olvasókör Hajdúszoboszlón (1892–1949). Honismeret, 1991/6. (46–52), 48–50.
- [21] Lippainé Fekete Ilona: A szabadművelődés Szegeden. Szegedi Könyvtári Műhely, 1986/1–2. (57–72), 70.
- [22] Szinkovich Márta: A szabadművelődési korszak Baranyában. In: Szinkovich Márta (szerk.): Baranyai helytörténetírás – 1968. Pécs, 1969, Baranya Megyei Levéltár, (1–34), 11.

- [23] Baboss István: Ezüst- és Aranykalászos tanfolyamok. Új Szántás. 1948/6. (333–335), 333–334.
- [24] Békés Megyei Levéltár, Békés Vármegye Szabadművelődési Felügyelősége 1947/126., 1947/227.
- [25] Leléné Erdélyi Mária: Társadalom, politika a két világháború között. In: Juhász Antal (szerk.): Mindszent története és népelete. Mindszent, 1996, Mindszent Város Önkormányzata, (247–266), 261.; Baják István: Emlékek az olvasókör életéből. In: Bárdos István (szerk.): Az Esztergom-belvárosi Olvasókör és Gazdakör Egyesület története. Esztergom, 2001, Esztergom Városi Gazdakör Egyesület, (173–180), 179.
- [26] Szabó István: A túrkevei Szabadművelődési Tanács tevékenysége 1945–1948 között In: Emlékkönyv. Túrkeve, 1971, Túrkevei Múzeum, 90.
- [27] Madácsy László (szerk.): Tiszamenti Kalendárium. Szeged, 1948, Szeged Város Szabadművelődési Tanácsa, (53–54), 54.
- [28] Simándi Béla: Tanyai olvasókörök. Új Szántás, 1947/12. (750–751), 750.
- [29] Kovalcsik József: A kultúra csarnokai. Budapest, 2003, EPL, 585.; Koszorús Oszkár (szerk.): Cinkusról, iskolánkról. Orosháza, 2001, Pergamen, 64.
- [30] Katona Géza (1941): Az iskolánkívüli népművelés vezérfonala. Budapest, 1941, Pest vármegye Népművelési Bizottsága, 52.; Dombi Ildikó: Közösségi művészetek társadalmi hasznossága. SZÍN, 2009/4. (8–12), 9–10.
- [31] Bárdos István: Az Esztergom-belvárosi Olvasókör és Gazdakör Egyesület története. Esztergom, 2001, Esztergom Városi Gazdakör Egyesület, 90–91.
- [32] Piróth István: A nők szerepe a helyi társadalom önszerveződő folyamataiban. In: Küllös Imola (szerk.): Hagyományos női szerepek. Budapest, 1999, Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium, (75–86), 80–81.
- [33] Nagy Gyula: Parasztélet a vásárhelyi pusztán. Békéscsaba, 1975, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 399–401.
- [34] Ambrus Vilmos: Amatőr színjátszás Ipolyfödemesen. Acta Ethnologica Danubiana, 2005/7. (95–117), 108.
- [35] Király István: Balmazújvárosi krónika. A második világháborútól a millicentenáriumig. Balmazújváros, 1998, Csokonai, 119.
- [36] Gregus Máté: A Pusztakutasi Olvasó Egylet és Vásárhelykutas, mint tanyakörzetnek a története. In: Bakk Takács Sára: Hazulról haza. Székelyudvarhelyről – Székkutasra. Székelyudvarhely, 1997, Inforpress, (36–79), 68–69.
- [37] Tóth István: Művelődéstörténet (1869-től 1948-ig). In: Blazovich László (szerk.): Kistelek története. A kezdetektől 1970-ig. Kistelek, 1991, Csongrád Megyei Levéltár, (511–570), 552.
- [38] Nagy Gyula: Parasztélet a vásárhelyi pusztán. Békéscsaba, 1975, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 399–400.
- [39] Csalog Zsolt: Életforma és tudat a 20. századi magyar tanyavilágban. In: Pölöskei Ferenc – Szabad György (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja. Budapest, 1980, Akadémiai, (339–361), 353.; Piróth István: A nők szerepe a helyi társadalom önszerveződő folyamataiban. In: Küllös Imola (szerk.): Hagyományos női szerepek. Budapest, 1999, Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium, (75–86), 82.
- [40] Herczeg Mihály – Kruzslíc István Gábor: Mártély. Budapest, 2000, Száz Magyar Falu Könyvesháza, 140.
- [41] Tóth Zoltán (szerk.): Az Udvari Gazdakör krónikája, 1908–2003. Sárrétudvari, 2003, 17.; Rostás Istvánné: A vásárhelyi olvasóköri mozgalom. A Belsőerzsébeti Olvasókör története. A Hónap 1994/5. (3–7), 6.